

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXXI (2024).
Книжка / Issue 1

DOI: 10.54664/CTFY6002

КУБА И ЗАХАРТА – ИСТОРИЯ НА ЗАВИСИМОСТИ И ГЕОГРАФИЯ НА ИКОНОМИЧЕСКИ ПАРАДОКСИ

Мартин ДОЙКОВ*

CUBA AND SUGAR: HISTORY OF DEPENDENCIES AND GEOGRAPHY OF ECONOMIC PARADOXES

Martin DOYKOV

Abstract: *Situated at the border of the New World, Cuba initially played an important role in its colonization. As a result of the Columbian exchange, some agricultural crops were brought to the island, and they found suitable conditions for development there. Out of these crops, sugarcane gained the most significance. The sugar produced became the main source of income for centuries. This study aims to trace the formation and development of the relation between Cuba and sugar, which grew into a series of dependencies, to clarify its importance for the development of the country, and to highlight some interesting economic phenomena.*

Keywords: *Cuba; economy; dependencies; sugarcane; sugar; reforms.*

Разположена на границата на Новия свят, първоначално Куба има важна роля в неговата колонизация. Впоследствие, благоприятните условия за отглеждането на някои култури, които са пренесени тук в резултат от Колумбовия обмен, стават основа за интензивното развитие на земеделието. Една от тези култури е захарната тръстика. Постепенно производството на захар се превръща в значителен източник на доходи и в основен двигател на кубинската икономика, дотолкова че Куба става зависима от него. Всъщност това са редица зависимости от различни геополитически сили, които чрез захарта се опитват да наложат своето влияние върху островната страна. Не винаги обаче производството на захар в Куба е в синхрон със световните политически и икономически събития, които понякога се опитват да отслабят тази зависимост. В различни периоди държавата не достатъчно умело успява да се приспособи към тях, което създава значителни сътресения за нея, а в някои моменти се достига и до интересни икономически парадокси. В началото на XXI век Куба се намира в нова реалност – в условията на световна конкуренция, намаляващи цени на захарта на световните пазари, неефективно производство, липса на средства за инвестиции. Настъпва ли краят на кубинската захарна зависимост? Може

* **Мартин Дойков** – доктор, главен асистент, катедра „География“, Исторически факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“; България; @ m.dojkov@ts.uni-vt.bg

ли да съществува държавата без захарта? Това са въпроси, които привличат вниманието на редица изследователи.

Настоящото изследване цели да проследи формирането и развитието на връзката на Куба със захарта, да изясни значението ѝ за развитието на страната и да обърне внимание на някои интересни икономически явления. Обект на изследването е производството на захар в Куба, а негов предмет е влиянието на тази производствена специализация върху политическото и икономическото развитие на страната. Въз основата на проучените източници на информация, за постигане на целите на изследването са ползвани различни научно-изследователски методи, сред които описателен метод, исторически и географски анализ, пространствен анализ, статистически и картографски методи за по-добро онагледяване на проблематиката, и др.

Определена от Христофор Колумб като „най-красивата страна, която са видели човешките очи“ при достигането му за пръв път до тази част на света, оприличавана на риба, изплувала в Карибско море заради формата си, наричана „Зелената перла“ – тези сравнения по отношение на Куба биха могли да предизвикат достатъчно асоциации в съзнанието на човек, който не я познава [Дойков, В., Дерменджиев, А., Димитров, С. 2008, с. 165]. Разположена на границата между Стария и Новия свят в епохата на Великите географски открития, по-късно в гравитацията на силното геополитическо и икономическо влияние на САЩ, след което и бастион на комунизма – това са исторически маркери, които загатват за мястото ѝ в световното развитие. Страната заема най-големият Антилски остров Куба, по-малкият остров Хувентуд и над 1600 малки острова в Карибския басейн. Около 65% от нейната територия са равнинните площи с плодородни почви, които в комбинация с тропическия климат със средна годишна температура от 24°C и годишна сума на валежите достигаща 1400 мм, създават много добри условия за отглеждането на някои топлолюбиви земеделски култури. Голяма част от горите, които в миналото са заемали целия остров и са включвали ценни дървесни видове като махагон, са били изсечени, за да освободят място за развитието на монокултурно земеделие, което е определящо за кубинската икономика в продължение на няколко столетия. Сред основните отглеждани култури са кафето, тютюнът, маниоката, портокалите, грейпфрутите, бананите, оризът, но най-важно значение придобива захарната тръстика [Дойков, В., Дерменджиев, А., Димитров, С. 2008, с. 165]. Първоначално като култура, която позволява бързото забогатяване на колонизаторите, тя постепенно се превръща в структуроопределяща за цялото стопанство на Куба и става част от нейната идентичност.

Захарната тръстика е многогодишна многостеблена топлолюбива култура, която расте добре в тропическите региони върху плодородни почви, при високи средногодишни температури от 20–25°C, много слънчева светлина и големи количества вода – минимум 1500 мм валежи на година, ако не се отглежда при поливни условия. Нейно сравнително предимство е, че има по-голямо захарно съдържание достигащо 20%, отколкото захарното цвекло. Развива стабилна коренова система и на височина достига от 2 до 6 м [Дончев, Д., Р. Янков, И. Владев, К. Левков. 2004, с.181]. Ежегодно тръстиката пуска издънки, които могат да бъдат добивани, но с всяка изминала година захарното съдържание в тях става все по-малко, което налага след осмата или деветата реколта растенията да се засяват наново. Първата реколта се събира 12-14 месеца след засяването, а издънките се добиват на всеки 12 месеца. В Куба добивът се осъществява в 5-месечния сух период, между януари и май, когато захарното съдържание е най-високо, а липсата на валежи позволява събирането на реколтата. След като тръстиката е отрязана, течността в стъблото започва да изсъхва и това става почти напълно до две денонощия. Поради това, тя трябва да достигне до мелниците за захарна тръстика за няколко часа, за да бъде преработена, а те се разполагат близо до захарните плантации. Това се налага и от големите обеми на преработвана суровина с цел намаляване на транспортните разходи. Изисква се координация между добивните дейности и преработвателния капацитет. В един и същ период реколтата трябва да бъде събрана и преработена, което налага наличието на голяма работна сила. В мелниците се изцежда течността от стъблата и след изпаряване на

част от водното съдържание в нея, захарта се появява под формата на кристали. Те се извличат с помощта на центрофуги и така се получава нерафинираната захар [Verheye, W. 2010, p. 209].

Някои специфики на географията на Куба са довели до това захарната тръстика да се наложи като най-важна земеделска култура. Географските условия са благоприятни за нейното отглеждане. Падащите валежи в региона са достатъчно големи количества, разпределени са сезонно и са последвани от сухи периоди, необходими за повишаването на захарното съдържание в тръстиката. Куба е разположена на пътя на ураганите, които често засягат нейната територия, а захарната тръстика, заради здравите си стъбла, е по-устойчива на влиянието на тези тропични циклони в сравнение с други топлолюбиви култури. Тези фактори, заедно със стремежа към бърза печалба на колонизаторите поради високите цени на захарта, превръщат захарната тръстика в доминираща култура, която започва да определя разпределението на обработваемата земя на острова и става причина за докарването на роби. Благодарение на нея, Хавана и малките градски центрове процъфтяват, а на острова навлизат железопътният транспорт и други нововъведения. Не на последно място, захарната индустрия е в основата на икономическите и политическите връзки на страната със САЩ и Русия.

Процесът на получаване на захар от захарна тръстика е известен още от древността, а растението произхожда от Индия, Югоизточна Азия и Океания (Нова Гвинея). С напредването на търговските връзки тази култура достига до Близкия Изток и Средиземноморието, а по-късно до Канарските острови и Западните Индии. Счита се, че в Новия свят е пренесена на остров Еспаньола от Христофор Колумб при едно от неговите пътешествия, а в Куба – от Диего Веласкес, който е пръв управител на остров Куба, през второто десетилетие на XVI век [Boyer, H. 1939, p. 311]. Въпреки че там тя намира подходящи условия, до 1590 г. липсват доказателства за производство на захар на острова. Дори век по-късно, той все още е скромнен производител на захар [Fuente, A. 2004, p. 117]. Това до голяма степен се дължи на първоначалната роля, която е възложена на тази испанска колония.

Откриването на Куба през 1492 г. и завладяването ѝ през 1511 г. от испанците са в основата на испанската колонизация на Новия свят, но до 1762 г. тя остава една рядко населена и неразвита испанска колония. Значението на острова нараства с откриването на Гълф Стрийм и организацията на флотската система, след което северозападната част на острова придобива стратегическо значение за испанската трансатлантическа система на комуникации. Хавана се превръща в главно пристанище на пътя за пренос на богатства от Америка към Испания, което ѝ позволява да израсне като икономически център. Първоначално основните стопански дейности, с изключение на златодобива, са свързани с подсигурияването на начинанията на Испанската империя в региона. Такива са отглеждането на различни земеделски култури, едър рогат добитък, износа на кожи, снабдяването на корабите с провизии и обслужването на пристанището в Хавана, като общо се ползва малък брой роби. Това забавя екстензивното развитие на производството на захар. През XVI век местното население на Куба намалява значително, а със западането на златодобива много от европейските заселници изоставят колонията в търсене на по-привлекателни територии. Не само че Куба не осигурява печалба за Испания, но често е необходимо външно финансиране на армията и обществените услуги.

Въпреки че основната цел на животновъдството в Куба е друга, то осигурява животни за задвижване на мелниците и за прехрана на работниците. Също така позволява да се натрупа капитал за строежа на захарни мелници и чрез него се осъществява прехода от златодобива към производството на захар. Първите захарни мелници са построени едва в края на XVI век. Като центрове на производството на захар се развиват Хавана (с 20-25 малки мелници към 1610 г., които произвеждат средно 114 т годишно) и региона на Баямо и Сантяго с общо 27 мелници към 1617 г. с общо производство от около 250 т годишно [Fuente, A. 2004, p. 117]. След средата на XVII век цената на захарта спада, цената на робите се увеличава в резултат на няколко епидемии, а данъците върху износа на захар също се увеличават. Макар и бавно, производството се разраства заради нарастването на броя на мелниците, а не на техния капацитет. Въпреки това, то остава по-слабо застъпено и през 1762 г. на целия остров съществуват около

100 плантации със захарна тръстика, от които се формира средният годишен износ на захар от около 300 тона [Thomas, H. 1971, p.73].

Периодът между 1762 г., когато Хавана е завладяна за кратко от англичаните, и 1825 г., е време на промяна и бързо развитие за производството на захар в Куба. За това благоприятстват няколко фактора, първият от които е политическият. В Сен Доминг (днес Хаити), която дотогава е най-богатата колония в региона и най-голям производител на захар, в периода 1791-1804 г. е осъществена успешна революция. След 1810 г. Каракас, Буенос Айрес и Мексико също обявяват независимост. Революционното движение обхваща всички карибски острови с изключение на Пуерто Рико и Куба. Същевременно в Испания липсва ефективно управление, което се отразява и на нейните колонии.

За разлика от Куба, където производството на захар не се разраства значително чак до средата на XVIII век, в останалите колонии от Карибския басейн – т. нар. Западни Индии, захарната тръстика се разпространява бързо от колонизаторите и става основен фактор за развитието на плантационното земеделие. Една от главните причини за това забавяне е, че отглеждането на захарна тръстика е изключително трудоемък процес и към онзи момент изисква използването на голям брой работна ръка при липсата на механизация. В сравнение с Европа, където земеделската земя е съсредоточена в ръцете на едри земевладелци, а работната сила е в излишък, в Новия свят плодородните площи са големи, но липсват работници. В същото време испанските закони силно ограничават робството, а доставките на роби са малки и нерегулярни. Това допринася за значително по-късното разрастване на производството на захарна тръстика в Куба в сравнение с другите колонии в региона (Барбадос, Сен Доминг) и не позволява тя да се конкурира с тях. Останалите възможности, като например временно наемане на бедни европейски работници или ползване на труда на местното население, се оказват неефективни и така този проблем изглежда разрешим единствено чрез докарването на африкански роби, което макар и със закъснение започва да се осъществява по-интензивно [Атанасов, П. 2019, с. 349].

При първото преброяване на населението в Куба през 1774 г. то е 171 620 д., от които 77% са свободни жители, а 57% (близо 100 000 д.) са от европейски произход. За сравнение, в същото време на островите в региона, които са английски и френски владения, преобладават робите, достигащи стотици хиляди. До 1820 г. Съединените щати и повечето европейски страни, под натиска на Англия, прекратяват търговията с роби, но 50 години по-късно португалски търговци все още докарват роби в Куба, макар и малко на брой. През 1861 г. населението е нараснало осем пъти до 1 396 530 д. от които 27,5% са роби [Knight, F. 1977, p. 232-233]. Зависимостта от голям брой роби намалява значително с интензивната механизация в производството след средата на века и приключва с освобождаването на последните след края на 10-годишната война с Испания за автономност, завършила през 1878 г.

Третият основен фактор е икономически. Поради нарушеното производство в резултат на революционните движения в „захарните колонии“, цените на захарта са високи. Така заради своята сравнителна икономическа и политическа стабилност, пред Куба се открива възможност да заеме мястото на Сен Доминг на най-голям производител на захар и тя я използва. В началото на XIX век захарните плантации на нейна територия са вече 14 000 и тя си спечелва прозвището „Захарният остров“ [Попов, Н. 2020, с. 102]. Към 1820 г. захарната индустрия вече доминира в кубинската икономика. От 1825 г. до 1860 г. броят на захарните мелници се увеличава от 1000 на 1400, но и производителността нараства значително. Към 1827 г. Хавана е град с население над 100 000 д., а стандартът на живот в колонията е изключително висок. До средата на века Куба вече осигурява 30% от световната захар. Това дава тласък на цялата икономика на острова. Плантациите заемат все по-отдалечени територии от Хавана, което позволява и други пристанища да се развият. Много от новосъздадените плантации се управляват от амбициозни имигранти, които намират възможност да натрупат богатство за кратък период от време. Стремешът към забогатяване и свободна търговия допринасят за значителния напредък. Куба започва да се самоиздържа и дори остават средства за развитие на образованието и културата. До 1860 г. на острова са изградени железопътни линии с обща дължина 400 мили,

основно в района на производството на захар между Хавана и Санта Клара. Куба се превръща в най-богатата колония и най-големият производител на захар в света [Thomas, H. 1971, p.73].

От географска гледна точка първоначалното отглеждане на захарна тръстика е съсредоточено около селищата по крайбрежията, основно в провинциите Хавана и Матанзас, които остават центрове на това производство повече от век. От 1834 г. започва по-интензивното разпространение на тази култура в редица части от острова и в края на века тя обхваща площи от източните части на провинция Пинар дел Рио до източната половина на провинция Камагуей, като най-продуктивни са провинциите Хавана, Матанзас и Санта Клара¹ [Boyer, H. 1939, p. 311].

В края на XIX век настъпват значими промени в кубинското захарно производство. Със забраната на робството, както и поради ниските цени на захарта на световните пазари, броят на захарните мелници намалява тъй като много от независимите плантатори банкрутират. Тези, които успяват да оцелеят, са притежание само на най-влиятелните земевладелци, а останалите са изкупени от американски и европейски корпорации. Американците изкупуват над 80% от кубинската захар, като същевременно правят големи инвестиции в местната икономика, въпреки че тя все още е испанска колония. След борби за независимост, Испано-американска война и последвала четиригодишна американска окупация, от 1902 г. Куба е независима република под силното влияние на САЩ. Така тя успява да замени испанската си зависимост с американска. В Испано-американската война от общо 1100 захарни мелници 893 са унищожени, и много от плантаторите са принудени да продадат земята си на изключително ниски цени, основно на американци, които контролират производството и кубинската икономика до 1934 г.

Първата половина на XX век ситуацията в страната е белязана от социални промени, съпроводени от икономическа динамика, често пораждавана от вариациите на цените на захарта. За дълъг период Куба е изключително зависима от производството на захар, което от една страна позволява формирането на големи финансови приходи, чрез които да се подпомогне развитието на други сектори от икономиката, но от друга страна икономиката става отражение на захарната индустрия и поради липсата на диверсификация е неустойчива в дългосрочен аспект. Тази зависимост добре проличава, когато през трийсетте години на XX век САЩ намаляват вноса на захар заради започването на производство от захарно цвекло, което води до „захарна криза“ и колапс в икономиката [Симеонова, В. 2014]. Високите цени на захарта на световните пазари през следващото десетилетие носят значителни доходи на страната. С помощта на американските капитали, които чрез различни компании контролират голяма част от производството на захар и на САЩ, която внася 2,9 млн. т захар годишно, Куба отново се превръща в една от най-богатите латиноамерикански страни и в основен фактор в световната захарна индустрия, който осигурява 1/3 от износа на захар в света.

Кубинската революция (1953–1959 г.) коренно променя ситуацията. След нейния край управлението на Фидел Кастро обявява мащабни реформи, които са типични за социалистическите режими, като поземлена реформа, целяща да облагодетелства малоимотните семейства, както и национализация на различни производства, които до тогава до голяма степен са били притежание на американски инвеститори. САЩ спират вноса на захар от Куба и това я ориентира към задълбочаване на отношенията със СССР и пренасочване на значителна част от износа към социалистически страни. Тя заменя икономическата си зависимост от САЩ с тази от СССР. Недостатъците на плановото социалистическо стопанство и породената от политическия режим частична изолация на страната силно определят нейното икономическо развитие през следващите десетилетия.

След като Куба се присъединява към СИВ през 1972 г. тя си осигурява пазар за всичката захар, която може да произведе, като в различни периоди цената на която продава стоката е

¹ Става въпрос за териториите на шестте историческите провинции, създадени от испанското колониално управление през 1879 г. и съществували до 1976 г. – Пинар дел Рио, Хавана, Матанзас, Санта Клара (по-късно Лас Вилас), Камагуей и Ориенте, които се различават от съвременното деление на страната от 2010 г. на 15 провинции и една специална община.

значително по-висока от тази на световните пазари. Тези добри резултати водят до разширяването на производствения капацитет, а около 43% от обработваемата земя на острова се засява със захарна тръстика. Правят се планове до началото на осемдесетте години на XX век Куба да произвежда 14 млн. т. захар, което да обезпечава до голяма степен нуждите на страните членки на СИВ. Това разрастване на производството се основава на базата на субсидии от страна на СССР под формата на горива, оборудване, окрупняване в модела на управление и същевременно използване на големи количества торове и пестициди, като се пренебрегва ефективността на производството, а неговата себестойност нараства. Внасяните по тези договори горива са повече от необходимите за нея и в някои години тя може да си позволи да реекспортира известни количества, носещи допълнителни приходи. През 1980-те години част от приходите се ползват за инвестиции в механизация, строеж на нови мощности, транспортно оборудване – инвестиции, които скоро ще се окажат ненужни... В края на десетилетието страната разполага със 156 мелници (колкото са били и през 1959 г.) с общ капацитет 647 200 т захарна тръстика на ден. Куба е най-големият износител на захар в света, а по производство се нарежда на трето място [Hagelberg, G. B., Alvarez, J. 2006, p. 1]. Тя е готова да отговаря на нуждите от захар на един голям клиент в лицето на Съветския блок, и в същото време е зависима от вноса от него на горива, торове, машини и др. Клиент, който през 1990 г. е изгубен за кубинската икономика.

В периода между 50-те и 90-те години на XX век значително нараства механизацията в сектора, но при статистическите данни не се наблюдава съответстващо по размери повишаване на производствената ефективност. Парадоксално, през 1980-те години от един тон преработена тръстика се получават средно по-малко от 11% захар, в сравнение с 12,75% през 1950-те, което се отдава на удължения период на прибиране на захарната тръстика и нейната преработка след края на 1970-те. Поради по-високата механизация се увеличава делът на неплезния материал, който достига заедно с тръстиката до захарните мелници [Sallazar-Carillo, J. 2013, p. 3]. Намалването на ефективността на производството проличава и от съотношението между количеството добивана захарна тръстика и количеството произвеждана захар като през 1950-те то е 7,6-8,2 тона захарна тръстика към един тон захар, през 1980-те то е 8,3-9,7 т към тон захар, а през 1990-те то е 8,9-10,8 т към тон захар [Hagelberg, G. B., Alvarez, J. 2006, p. 3]. Така мащабните инвестиции в сектора и неговата модернизация повишават произвежданите количества захар, но явно го правят по-слабо ефективен.

През 1989 г. на световната политическа сцена започват промени, които водят до разпадането на Съветския съюз и на СИВ, и от които Куба е силно засегната. Тя губи милиарди долари годишна субсидия, а със СССР и неговите съюзници са се осъществявали над 85% от икономическите ѝ връзки. В страната настъпва време на тежка икономическа криза, наречено „Специален период“. Производството на захар драстично намалява заради недостатъчния внос на машини и части за тях, горива, торове, пестициди и др. През 1993 г. то се свива с 40% (почти три милиона тона) спрямо предходната 1992 г. (Фиг. 1.), а тенденцията продължава и през следващите години. Куба трябва да закупува суровини и ресурси на пазарни цени, а цените на захарта са твърде ниски. Тя се опитва да поддържа достигнатите нива на производство на захар, но в новите условия това се оказва изключително неефективно и следователно невъзможно. Отливът на инвестиции в индустрията допълнително води до намаляване на производството. Налага се реструктуриране и държавните ферми са разделени на по-малки кооперативи. Между 1989 и 2002 г. производството на захар намалява с 56%, а страната е изместена от 3-то на 10-то място сред световните производители на захарна тръстика. Тази тежка ситуация е съпроводена от затягането на американското ембарго. Делът на продуктите на захарната индустрия в търговския износ на страната намалява от 75% през 1980-те до под 40% през втората половина на 1990-те [Perez-Lopez, J. 2016, p. 51].

В края на XX век производството и консумацията на захар в света нарастват с 20%, а цената на световните пазари пада от 13 цента (1989 г.) до 6 цента (2002 г.) за паунд (1 паунд=450 грама). Преки конкуренти на Куба са Бразилия, която между 1991 и 2002 г. удвоява своето производство, Китай, Индия, Австралия, Пакистан, Тайланд, Мексико. При тях разрастването

на производството е частично свързано и с по-модерните преработвателни технологии. За този период Куба е единственият голям производител на захар, при който се наблюдава намаление на производството с 39,4%, а дялът от световния износ на захар намалява от 23% на 8% [Sallazar-Carillo, J. 2013, p. 4]. На пазарите все по-популярни стават заместители на захарта като по-евтиния високофруктозен царевичен сироп, което до известна степен позволява на производителките на царевица да станат по-независими от консумацията и в частност от вноса на захар. Със спадането на цената на захарта, намаляват и валутните постъпления за Куба от нейния износ, а намалелите приходи не могат да се ползват за диверсифициране на икономиката, тъй като се насочват към закупуването на хранителни продукти и горива [Sallazar-Carillo, J. 2013, p. 5].

В условията на безтегловност, поради загубата на пазари и неконкурентоспособността, липсата на диверсификация в икономиката бързо се усеща. Поради това, промените които настъпват след 1989 г. засягат основно цели икономически сектори. Правителството предприема мерки, които да направят земеделския сектор устойчив и да рационализират производството на захар. Започва етап на трансформация, определен като постсъветска революция в земеделието. Промените са обосновани със ситуацията на световните пазари и прекалено големия капацитет на кубинската захарна индустрия. Развива се градското земеделие, което трябва да стане частичен компенсатор на намалелия внос на храни, което се подкрепя и от Министерството на земеделието. Фермерите започват да отглеждат впрегатни животни, чрез които да заменят липсващите машини, а поради изчезването на внасяните пестициди вместо тях започват да се използват биопестициди и органични торове. Изнесени са и първите количества органична захарна тръстика за Европа [Warwick, H. 1999, p. 459]. Така негативните последици от ограничения внос водят до нещо позитивно – развитието на екологично земеделие. И до парадокса на кубинското земеделие, който се състои във въпроса защо след постигнатите забележителни резултати в сектора, страната продължава да бъде до голяма степен зависима от вноса на храни [Altieri, M. 2012, p. 25].

Заедно с промените в земеделието, нараства значението и на третичния икономически сектор. Куба се ориентира към търсене на приходи чрез туризма като алтернатива на традиционната захарна индустрия. Основите са поставени през 1988 г., когато Тринидад и Долината на захарните фабрики, разположени в провинция Санти Спиритус, център на това производство от края на XVIII до края на XIX век с 56 работещи мелници през 1827 г. и над 30 000 роби, получават статут на обект на ЮНЕСКО и започват да привличат множество туристи. В края на века туризмът вече измества захарта от първото място като основен източник на приходи. Развиват се също медицината и образованието.

Управляващите разбират, че в условията на пазарна световна икономика, страната не може да се опитва да си бъде самодостатъчна, но и не може да бъде напълно зависима, както това е било до тогава. Основни търговски партньори стават Китай и Канада. Достига се и до отваряне на захарната индустрия за чужди инвеститори, които да помогнат за възвръщането на нейните позиции.

В началото на XXI век в сектора следват нови мащабни реформи. През 2002 г. Министерството на захарта (Ministerio del Azucar – MINAZ) в Куба обявява план за реструктурирането на захарното производство, целящ то да достигне 4 млн. т годишно (средногодишното количество, произвеждано през втората половина на 1990-те), чрез повишаване на ефективността. В това число е включена и вътрешната консумация от 700 000 т. Стартира двугодишна програма като мерките засягащи захарното производство са то да бъде ограничено до задоволяване на годишните нужди на страната, възможност за изпълнение на вече договорените за износ количества и износ на световните пазари, когато това е изгодно. Отглеждането на захарна тръстика следва да се ограничи до 700 хил. хектара включващи най-подходящите площи, а други 127 хил. хектара са предназначени за производството на меласа. Правителството затваря 71 от 156 захарни фабрики, които са сравнително по-малки производствени мощности (и не толкова ефективни, колкото големите), съставляващи 38% от капацитета. 14 трябва да произведат продукти раз-

лични от нерафинирана захар (например рафинирана захар и меласа). Оставащите 71 мелници са с общ капацитет 342 900 тона захарна тръстика на ден, което е 53% от капацитета преди реформите [Alvarez, J., Perez-Lopez, J. 2006, p. 46]. Пет от предвидените за закриване мощности трябва да се превърнат в туристически атракции, а други пет да бъдат превърнати в резерв.

Преди реструктурирането производството на захар е застъпено във всички провинции – в 125 от общо 169 общини в страната, и то има важно значение, особено в по-слаборазвитите региони. Най-голям капацитет и най-много мелници имат провинциите Вила Клара (28) и Матанзас (21), следвани от Камагуйей (14), като трите са с капацитет 78 000-82 000 т. Въпреки че закритите производства са във всички провинции, най-силно са засегнати централните – Матанзас и Вила Клара, където са много от по-малките мелници. Матанзас губи 71% от мощностите си, а Вила Клара губи 61% от мощностите си. В резултат, производството се измества на изток към провинциите Сиего де Авила и Камагуйей, които имат вече най-голям капацитет (42 000-53 000 т) (Фиг. 2) [Perez-Lopez, J. 2016, p. 49].

Затварянето на неефективните мощности е свързано и с други промени. Закриват се 100 000 работни места, обхващащи както земеделското производство, така и индустрията, което налага пренасочването на работна ръка. Значително се намалява броят на служителите на Министерството на захарта. Въвежда се система на заплащане на работниците според постигнатите резултати. Реструктурират се земеделските площи, като само най-продуктивните продължават да се засяват със захарна тръстика. Обръща се внимание на ефективността на производството, като то трябва да се концентрира в местата с най-подходящи почви за отглеждане на захарна тръстика, да се търси диверсификация на производството чрез насочване към продукти с по-висока добавена стойност и да се развие енергийното производство от биомаса. Алтернатива е ползването на захарната тръстика за производството на гориво и електричество. [Perez-Lopez, J. 2016, p. 47]. Останалите площи трябва да бъдат ползвани за други цели – смесено земеделие, овощни дървета, гори, или за животновъдство. Новите инвестиции са насочени към производство на зеленчуци и плодове, алкохол, електроенергия и други продукти от преработката на остатъците от захарната тръстика. Целта е да се повиши производството на храни, а земеделието да стане по-устойчиво. Правителството създава 594 предприятия в земеделието, животновъдството, лесовъдството и захарното производство, както и 67 нови държавни ферми близо до затворените захарни мелници [Alvarez, J., Perez-Lopez, J. 2006, p. 47]. Някои стари захарни фабрики са превърнати в музеи, а почитатели на жп транспорта идват тук, за да видят най-старата жп мрежа в Латинска Америка и локомотиви от XIX век, включително и такива използвани при строежа на Панамския канал

През 2005 г., скоро след започването на реформите в сектора и сякаш за да опровергае популярната поговорка, че без захар няма държава, Фидел Кастро свързва силната зависимост на Куба от захарта с ерата на робството и обявява, че страната няма никога да се върне към тази зависимост, а това производство, което традиционно има водеща роля в икономиката в началото на XXI век е причина за лошото ѝ състояние [Hagelberg, G. B., Alvarez, J. 2006, p. 9]. През същата година Министерството на захарта обявява намеренията си да закрие още 40 (от общо 85) мелници и да намали плантацияите с 1/3, което ще засегне 75 000 работници. През 2005-2006 г. производството достига едва 1,2 млн. т – количества от колониалния период на страната.

Подобни реорганизации се осъществяват в края на XX и началото на XXI век и в другите големи производителки на захар, но за разлика например от Доминиканската република, където една от мерките е приватизация на всички производствени мощности в захарната индустрия, Куба се стреми да запази водещата роля на държавата в производството. Това дава основание някои автори да считат, че чудо трудно може да се случи в социалистическа икономика като тази на Куба и реформите са обречени на неуспех, въпреки нейния значителен потенциал [Alvarez, J., Perez-Lopez, J. 2006, p. 52].

Производството на захар, което близо два века е в основата на кубинската икономика, изпада в такъв колапс, че страната се озовава в ситуация, която едва ли някога е допускала. В

началото на ХХІ век на Куба се налага да внася захар от Бразилия и Колумбия, за да може да изпълни договорите си за износ с Китай, който е основният вносител на кубинска захар [Farber, S. 2011, p. 62]. Така в някои години се достига и до друга парадоксална ситуация, при която тя е едновременно и голям износител и вносител на захар. Внос се осъществява в периода 2001-2008 г. (Табл. 1 и Фиг. 3), както и през следващите години, но в количества от 2-3 хил. т., с изключение на 2018 г., когато са внесени 53 хил. т. През 2006 и 2007 г. се налага внос за задоволяване дори на вътрешните нужди на страната.

Табл. 1. Динамика на количествата произведена, консумирана и търгувана нерафинирана захар за периода 2001–2008 г. в хил. т.								
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Производство	3530	3603	2203	2449	1298	1152	1127	1392
Износ	2936	2919	1480	1808	698	707	739	806
Остатък след износа	594	684	723	641	600	445	388	586
Потребление	768	720	696	756	683	647	647	576
Внос	47	90	169	60	137	203	259	120

Източник: [FAOSTAT]

През 2009–2010 г. реколтата е най-лоша за последния век. На Ел Ниньо се дължи променливото време през последните години, като се редуват месеци с необичайно слаби валежи и засушаване, последвани от месеци с интензивни валежи и повишена влажност, което пречи на увеличаването на добивите. Същевременно 70% от обработваемата земя е слабоплодородна, поради недобри грижи през последните десетилетия, а малка част от площите със захарна тръстика се напояват. За тази година са произведени 1,16 млн. т захар – около 8 пъти по-малко количество, в сравнение с произведеното през 1990 г. и в диапазона на производството от първото десетилетие на ХІХ век.

През 2011 г. правителството представя „Насоки за икономическа и социална политика на Партията и Революцията“, които пораждаат препратки към „Перестройката“ на Горбачов и „Социализъм с китайски характеристики“ на Дън Сяопин. Те включват 313 икономически цели, които трябва цялостно да реструктурират икономиката на страната, като същевременно се намали влиянието на държавата върху нея, но се запази ролята на социалистическите структури на управление. Реформите са свързани с повишаването на ефективността на труда и неговото по-адекватно оценяване и заплащане, децентрализацията на икономическите структури и предоставянето на повече власт на общините, разрастването на частния сектор.

Част от ниската ефективност е свързана и със сложния управленски апарат, който е на централно подчинение с множество държавни компании, които контролират различни дейности, съпътстващи производството и търговията със захар. Една подобна структура в съвременните условия трудно може да оправдае съществуването си при ежегодното намаляване на ефективността на захарната индустрия. През 2011 г. е закрито Министерството на захарта, създадено още през 1964 г. за да провежда държавната политика по отношение на дейностите, свързани с отглеждането на захарна тръстика, производството на захар и търговията с нея. Неговите функции са поети от новосъздадената държавна холдингова компания AZCUBA (агропромишлена захарна бизнесгрупа), както и от други министерства.

След тези реформи произвежданите количества захар нарастват, но въпреки усилията, заложените резултати не са постигнати и производството остава далеч под планираните 4 млн. т годишно. През 2019 г. [за която са последните налични данни на FAOSTAT] със своите 1,2 млн. т Куба се нарежда на 22-ро място по производство на захар в света. Далеч пред нея са най-големите производителки – Индия (34,3 млн. т), Бразилия (27,7 млн. т), Тайланд (14,9 млн. т), Китай (11,8 млн. т), САЩ (7,4 млн. т), Русия (7,3 млн. т), Мексико (6,7 млн. т), Франция (4,9 млн. т), Пакистан (4,9 млн. т), Австралия (4,5 млн. т). Изглежда невъзможно Куба да възвърне позициите си на световните пазари, особено при такава силна конкуренция, но тя не може и

да се откаже от това традиционно за нейната икономика производство, в което през вековете е натрупала значителен опит. Най-правилният изход от ситуацията е да се опита да проведе започнатите реформи до край и да адаптира захарното си производство към настоящите условия като го направи по-гъвкаво и потърси пазарни ниши, каквито както стана ясно има в сферата на биопродуктите, енергопроизводството и др.

В заключение може да се твърди, че захарната тръстика позволява на Куба да се превърне в една от най-големите производителки и износителки на захар в света, и става основен източник на доходи и просперитет. Тя придобива структуроопределяща за стопанството на острова роля за дълъг период и е в основата на икономическите и геополитическите отношения на страната. Но връзката между Куба и захарта представлява историческа поредица от зависимости. Първоначално се формира зависимостта от Испания, тъй като Куба постепенно се превръща в нейна „захарна колония“ и това продължава до войните за независимост през XIX век. Впоследствие тя бързо става зависима от близко разположения огромен американски пазар, който изкупува голяма част от продукцията, но и осигурява оборудване и инвестиции за развитието на производството на захар – връзка, която продължава до 1959 г. С промяната на политическата обстановка в страната след Кубинската революция, мястото на САЩ в това отношение е заето от СССР и СИВ, но в условията на планова икономика зависимостта на Куба от тези големи, и същевременно отдалечени от нея пазари става още по-голяма.

В края на XX и началото на XXI век, след промените на световната геополитическа сцена, изглежда че страната е осъзнала, че трябва да прекъсне своите зависимости от една или друга сила, както и от една земеделска култура, и да се приспособи към условията на свободната пазарна икономика. Тя се стреми да ограничи влиянието на производството на захар, но и да го запази като го реструктурира и го направи по-ефективно, което се оказва тежка задача, особено в условията на трудно прокрадващи се демократични промени и огромен пазар, на който са се появили редица силни конкуренти. Необходима е и диверсификация на икономиката, която да я направи по-устойчива. Както и на захарното производство чрез пренасочване към по-търсени продукти – биозахар, биогорива, електричество от биомаса, етанол и други, получавани при преработката на захарната тръстика, което отваря нови хоризонти пред това традиционно за Куба производство и дава възможност за преоткриване на захарната индустрия.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Публикации / Publications

Атанасов, П. 2019 – П. Атанасов. „Захарната революция“, Западните Индии и робството през XVII век. – Годишник на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Том 3, брой 1, 2019, 347-358. [Atanasov, P. 2019 – P. Atanasov. „Zaharnata revolyutsia“, Zapadnite Indii i robstvoto prez XVII vek. – Godishnik na Istoricheskia fakultet na VTU “Sv. Sv. Kiril i Metodiy”, Tom 3, broj 1, 2019, 347–358.] (In Bulgarian)

Дойков, В., Дерменджиев, А., Димитров, С. 2008 – В. Дойков, А. Дерменджиев, С. Димитров. Икономическа география на страните от континентите Азия, Америка, Африка, Австралия, Антарктида. Силистра: Издателство Ковачев, 2008. [Doikov, V, Dermendzhiev, A., Dimitrov, S. 2008 – V. Doikov, A. Dermendzhiev, S. Dimitrov. Ikonomicheska geografia na stranite ot kontinentite Azia, Amerika, Afrika, Avstralia, Antarktida. Silistra: Izdatelstvo Kovachev, 2008.] (In Bulgarian)

Дончев, Д., Р. Янков, И. Владев, К. Левков. 2004 – Д. Дончев, Р. Янков, И. Владев, К. Левков. География на производството и световното стопанство. Велико Търново: Абагар, 2004. [Donchev, D., R. Yankov, I. Vladev, K. Levkov. 2004 – D. Donchev, R. Yankov, I. Vladev, K. Levkov. Geografia na proizvodstvoto i svetovното stopanstvo. Veliko Tarnovo: Abagar, 2004.] (In Bulgarian)

Попов, Н. 2020 – Н. Попов. Страните в Латинска Америка. София: Колбис, 2020. [Popov, N. 2020 – N. Popov. Stranite v Latinska Amerika. Sofia: Kolbis, 2020.] (In Bulgarian)

Boyer, H. M. 1939 – H. M. Boyer. Distribution of Sugar Cane Production in Cuba. – *Economic Geography*, 15(3), 1939, 311–325.

Farber, S. 2011 – S. Farber. Cuba Since the Revolution of 1959: a Critical Assessment. Chicago: Haymarket Books, 2011.

Fuente, A. 2004 – A. Fuente. Sugar and Slavery in Early Colonial Cuba. –In: Tropical Babylons. Sugar and the Making of the Atlantic World, 1450-1680. Edited by S. Swartz. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 2004, 115-157.

Perez-Lopez, J. 2016 – Jorge F. Perez-Lopez. The Restructuring of the Cuban Sugar Agroindustry: a Progress Report. – In: Annual Proceedings of the Association for the Study of the Cuban Economy (ASCE), vol. 26, 2016, 49-57.

Perez-Lopez, J., Alvarez, J. 2005 – J. Perez-Lopez, J. Alvarez. Reinventing the Cuban Sugar Agroindustry. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2005.

Thomas, H. 1971 – H. Thomas. Cuba: The Pursuit of Freedom. New York: Harper and Row Publishers, 1971.

Verheye, W. 2010 – W. Verheye. Growth and Production of Sugarcane. –In: Soils, Plant Growth and Crop Production. Encyclopedia of Life Support Systems. Volume 2. Edited by W. Verheye. Oxford: EOLSS Publishers, 2010, 208-242.

Интернет-базирани източници / Internet Sources

Симеонова, В. 2014 – В. Симеонова. Трансформацията на Куба: от социална революция към пазарен социализъм? –В: Геополитика. Бр. 3, 2014, с. 84-90. <<https://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika/131-2014/broy-3-2014>, достъпен: септември 2023> [Simeonova, V. 2014 – V. Simeonova. Transformatsiyata na Kuba: ot sotsialna revolyutsia kam pazaren sotsializam? –V: Geopolitika. Br. 3, 2014, s. 84-90. <<https://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika/131-2014/broy-3-2014>, dostapen: septemvri 2023>] (In Bulgarian)

Altieri, M. 2012 – M. Altieri. The Paradox of Cuban Agriculture. – Monthly Review. Vol.63 (8): 23, 2012. <https://www.researchgate.net/publication/275600821_The_Paradox_of_Cuban_Agriculture, достъпен: септември 2023>.

Alvarez, J., Pérez-López, J. 2006 – J. Alvarez, J. Perez-Lopez. The Restructuring of Cuba's Sugar Agroindustry: Impact on Rural Landscape and Communities. – Journal of Rural and Community Development, 2, 2006, 44-58. <<https://journals.brandonu.ca/jrcd/article/view/60/23>, достъпен: септември 2023 >

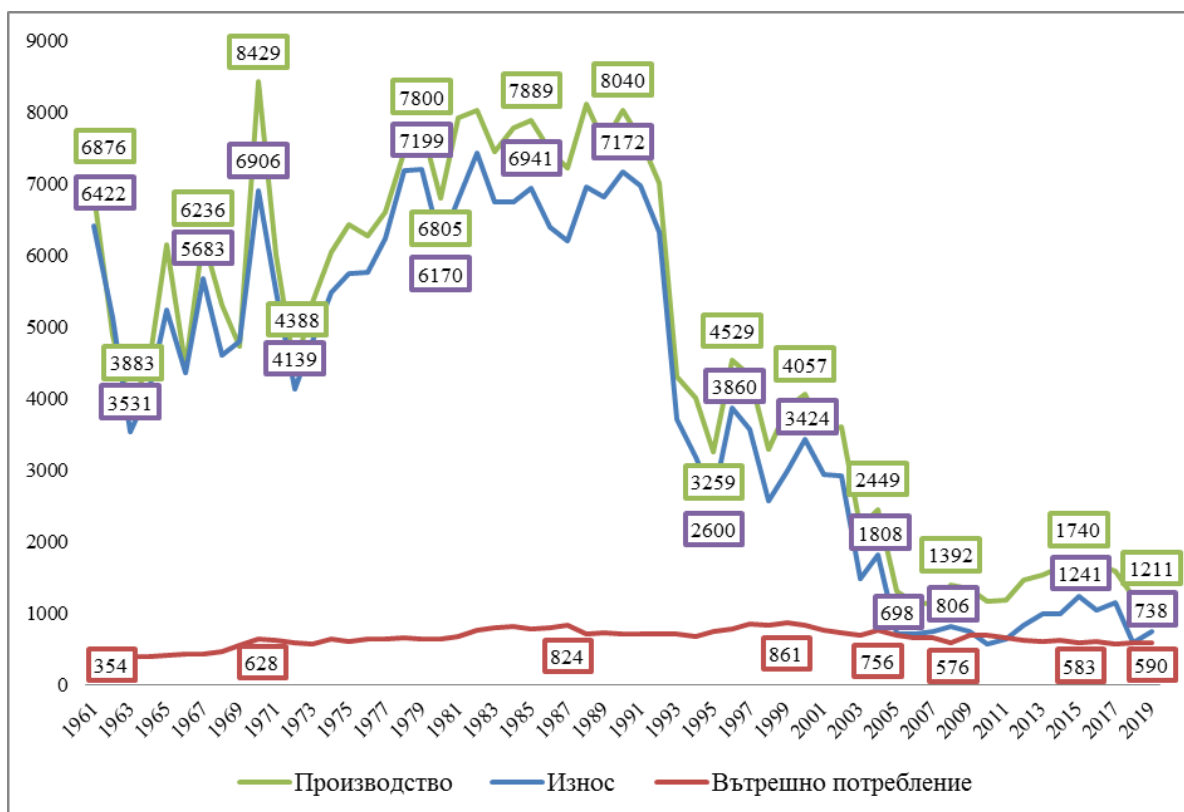
FAOSTAT – статистически отдел към Организацията за прехрана и земеделие (ФАО) – данни за производството на нерафинирана захар по страни и години: <<http://data.un.org/Data.aspx?q=sugar&d=FAO&f=itemCode%3a2542>, достъпен: септември 2023>

Hagelberg, G. B., Alvarez, J. 2006 – G. B. Hagelberg, J. Alvarez. Historical Overview of Cuba's Costs of Sugar Production 1959-2005: FE626/FE626, 3/2006. EDIS, 2006(5). <<https://journals.flvc.org/edis/article/view/115648>, достъпен: септември 2023>

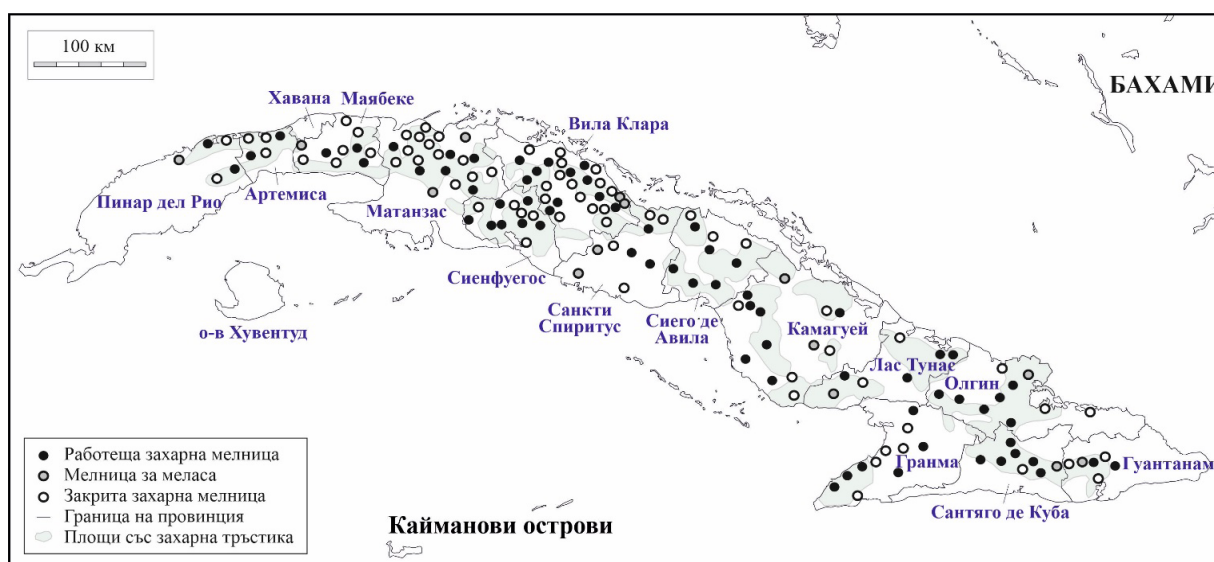
Knight, F. 1977 – F. Knight. Origins of Wealth and the Sugar Revolution in Cuba, 1750 – 1850. – The Hispanic American Historical Review, Vol. 57, No. 2, 1977, 231-253. <<https://read.dukeupress.edu/hahr/article/57/2/231/150258/Origins-of-Wealth-and-the-Sugar-Revolution-in-Cuba>, достъпен: септември 2023>

Salazar-Carillo, J. 2013 – J. Salazar-Carillo. The Collapse of the Cuban Sugar Industry: An Economic Autopsy. – In: Economics Research Working Paper Series, 5, 2013, 1-9. <https://digitalcommons.fiu.edu/economics_wps/5, достъпен: септември, 2023>

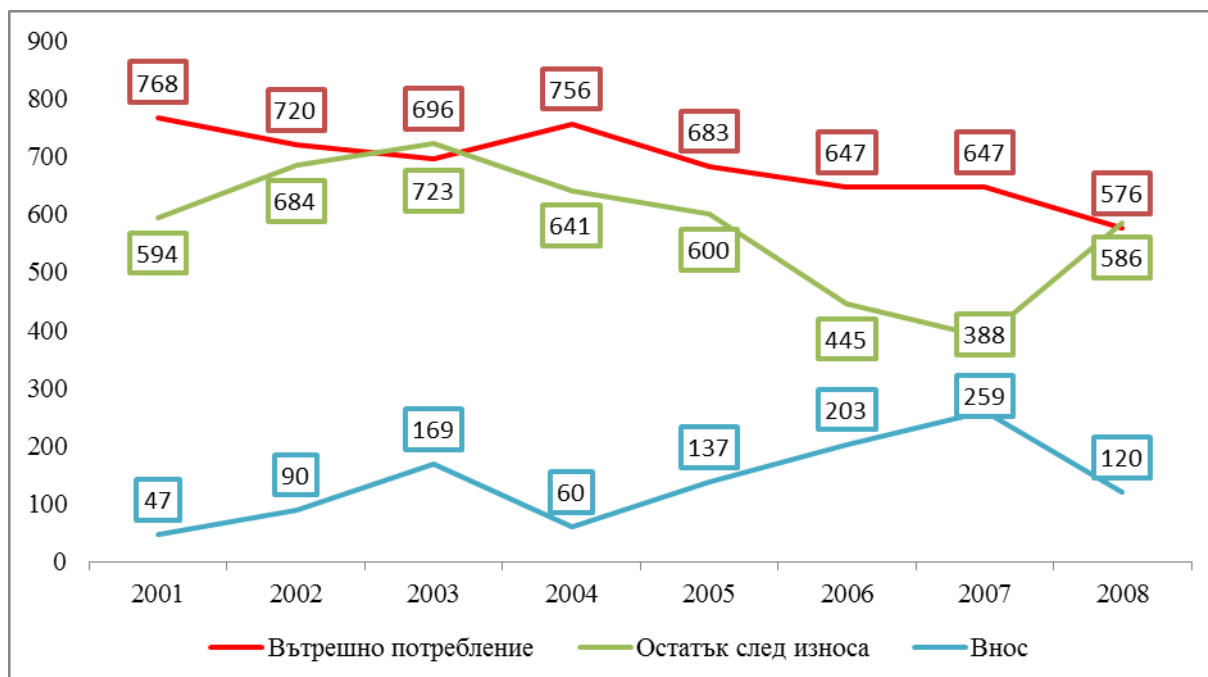
Warwick, H. 1999 – H. Warwick. Cuba's Organic Revolution. –In: Ecologist, 29, 1999, 457-460. <https://www.researchgate.net/publication/289320066_Cuba's_organic_revolution, достъпен: септември 2023 >

Фиг. 1. Динамика на производството, износа и вътрешното потребление на нерафинирана захар в Куба в периода 1961-2019 г. в хил. т. [по данни на FAOSTAT]

Фиг. 2. Площи, засявани със захарна тръстика преди промените през 2002 г. и статут на захарните мелници в отделните провинции след тях [изработено по Perez-Lopez, J., Alvarez, J. 2005]

Фиг. 3. Динамика на количествата нерафинирана захар, останали след износа, вътрешната консумация и внесените количества за периода 2001-2008 г. в хил. т. [по данни на FAOSTAT]